

DORA D'ISTRIA (ELENA GJIKA), NJË FIGURË E JASHTËZAKONSHME E DIALOGUT LETRAR DHE KULTUROR SHQIPTARO-EUROPIAN

DORA D'ISTRIA (ELENA GJIKA): AN EXTRAORDINARY FIGURE IN ALBANIAN-EUROPEAN LITERARY AND CULTURAL DIALOGUE

Teuta ARIFI¹

¹ Department of Albanian Language and Literature, Faculty of Philology „Blazhe Koneski“, University „Saint Cyril and Methodius“ Skopje

^{*}Corresponding author e-mail: teuta.arifi@flf.ukim.edu.mk, teutarifi@gmail.com

Abstract

The literature and intellectual thought of the Albanian National Upheaval developed within an ideational convergence with European literatures and languages. This phenomenon resulted from the extensive territorial space within which Albanian Romantic literature evolved. Spanning three continents, the Upheaval literature established close relations with the cultures it engaged with, thereby constructing a national concept that was not exclusionary toward other cultures but rather a specific phenomenon that can be characterized as cosmopolitan nationalism. Dora D'Istria's persona, as a cosmopolitan figure from a family of Albanian origin from Parga, residing in Bucharest, expanding her knowledge through Berlin and Vienna, and during her final years in Italy, engaging in active communication with the Arbëresh movement, epitomizes this cultural dialogue between Albanian and European cultures. The focus of this research is her work *Kombësia shqiptare sipas këngëve popullore* (Albanian National Identity through Folk Songs), offering a multidimensional perspective on the process of nation-building and the myths traditionally associated with this complex 19th-century phenomenon.

Key words: National Upheaval, Dora D'Istria, interculture, nation, Romanticism.

Përmbledhje

Letërsia dhe mendimi intelektual i Rilindjes Kombëtare Shqiptare zhvillohet në një konvergencë ideore me letërsinë dhe gjuhët europiane dhe kjo si rezultat i hapësirës së gjerë territoriale brenda të cilës zhvillohet letërsia e romantizmit shqiptar. Duke pasur një shtrirje gjeografike në tri kontinente, letërsia e Rilindjes krijon raporte të afërta me kulturat me të cilat ndërkomunikon, duke ndërtuar kështu një koncept kombëtar i cili nuk është përjashtues ndaj kulturave tjera, por përkundrazi një fenomen specifik i cili mund të emërtohet si nacionalizëm kosmopolit. Personaliteti i Dora D'Istrias si një figurë kosmopolite, nga një familje me origjinë shqiptare nga Parga, e cila jeton në Bukuresht, zgjeron njohuritë në Berlin e Vienë dhe në vitet e fundit të jetës së saj në Firence e shohim në komunikim intensiv me lëvizjen arbëreshe, është personifikim i këtij dialogu mes kulturës shqiptare dhe asaj europiane. Objekt interesimi i këtij punimi është vepra e saj *Kombësia shqiptare sipas këngëve popullore*, një vështrim shumëdimensional mbi procesin e ndërtimit të kombit dhe miteve të cilat karakterizojnë këtë proces kompleks të shekullit 19të.

Fjalët kyçe: Rilindja Kombëtare, Dora D'Istria, interkultura, kombi, romantizmi.

Hyrje

Gjerësia konceptuale dhe gjeografike e Rilindjes Kombëtare karakterizohet edhe me profilet jashtëzakonisht të ndryshme të përfaqësuesve të saj, profile të ndryshme intelektualisht, personalitete nga një gjeografi e gjerë botërore, por që i përbashkon një ide sublime: ajo e ndërtimit të një koncepti kombëtar dhe një kombi ideal. Në këtë shumësi profilesh veçohet vetëm një grua, me një kulturë enciklopedike e dije universale, por njëkohësisht e lidhur ngushtë me konceptet nacionaliste të shekullit të saj, koncepte të cilat mbajnë fuqishëm edhe vulën e saj. Fjala është për Elena Gjickën e cila njihet me emrin Dora D'Istria, dhe ishte një figurë e jashtëzakonshme dhe poliedrike e kohës së saj.

Në këtë punim kam vendosur theksin e interesimit tim shkencor në rolin e kësaj gruaje-personalitet në ndërtimin e një ndërkomunikimi të veçantë kulturor mes popujve të Ballkanit, në conceptualizimin dhe definimin e raportit mes Lindjes dhe Perëndimit në kuptimin kulturor të fjalës dhe në rolin kyç që kishte ajo në krijimin e ideve të barazisë gjinore. Janë gjithësej 120 njësi bibliografike vepra dhe shkrime autoriale të Dora D'Istrias të rradhitura në një bibliografi të sistemuar nga Bartolommeo Cechetti, pa përfshirë këtu edhe shkrime të shumta dhe vështrime të autorëve eminentë të shekullit të 19të mbi veprën e saj.

Nga këto njësi të shumta bibliografike në këtë studim kam veçuar grupin e shkrimeve mbi kombet e Ballkanit sipas letërsive respektive popullore (*La nationalite Albanaise d'après les chants populaires – Les Albanais de deux cote d'Adriatique, La nationalite Roumaine d'après les chants populaires, La nationalite Serbe d'après les chants populaires, La nationalite hellénique d'après les chants populaires* dhe *La nationalite Bulgare d'après les chants populaires*), të gjitha këto studime të botuara në njërën nga revistat kulturore më prestigjioze të kohës së saj, *La revue de deux mondes*. Në këto studime D'Istria shpreh idetë e saja progresiste dhe anti-imperialiste duke përkrahur lëvizjet kombëtare të popujve ballkanikë për mëvetësi shtetërore dhe të drejta kombëtare.

Kjo pjesë e veprimtarisë së Dora D'Istrias prek çështjen sa të ndjeshme e po aqë substanciale sa i përket procesit të formimit të ndërgjegjes kombëtare dhe rrjedhimisht rumbullakësimit të procesit të formimit etno-kulturor dhe politik të kombeve të Ballkanit. Dora D'Istria këtë proces e shpjegon nëpërmjet këngëve popullore si një dokument i pafund i memorjes kolektive që është parakusht i njohjes dhe formimit të një kombi. Në kuptimin filosofik baza shpjeguese konceptuale e Dora D'Istrias është herderiane në kuptimin e ndërtimit të një nacionalizmi kulturor i cili për bazë ka kulturën dhe gjuhën e një kombi si dhe gjenealogjinë e cila krijon AND-në e secilit komb të veçantë.

Vepra e Dora D'Istrias *La nationalite Albanaise d'après les chants populaires – Les Albanais de deux cote d'Adriatique, (Kombësia shqiptare sipas këngëve popullore)*(1866), është një vepër e karakterit sa studimor po aqë edhe letrar-romantik në të cilën ajo i vë detyrën vehtes të promovojë dhe studiojë kulturën shqiptare, të bëjë të njohura karakteristikat kryesore kombëtare, të ofrojë një perspektivë historike të identitetit kombëtar, për të konkluduar kështu të drejtën e padiskutueshme të këtij kombi për të vendosur mbi fatin e vet kombëtar dhe gjeopolitik. Teoritë filosofike në të cilat bazon shkrimet e saj janë një gërshetim i filosofisë së nacionalizmit romantik gjerman dhe ideve libertine e universale të iluminizmit francez. Ndonëse këto koncepte kanë qenë në kundërshtim konceptual mes tyre, në veprën e Dora D'Istrias ato bashkëfunksionojnë duke ndërtuar një koncept të nacionalizmit liberal apo thënë ndryshe një kuptimi të nacionalizmit kosmopolit.

Idetë filosofike të shekullit 19të mbi kombin, gjuhën dhe kulturën

Shekulli 19të trajtohet si shekulli i lindjes së nacionalizmit gjithnjë duke patur parasysh faktin që bëhet fjalë për të kuptuarit e këtij shekulli si periudhë e krijimit dhe lindjes së shtetit-komb, një koncept ky jo vetëm i diskutuar teoretikisht, por i testuar praktikisht gjë që duket në

gjeografinë e sotme botërore në përgjithësi. Megjithatë, idetë teoriko-filosofike që u emërtuan si fillet e konceptit për nacionalizmin në shekullin 19të dallojnë shumë nga konceptet që evoluuan më vonë dhe që kishin rezultat jo vetëm hegjemoninë etnike, por edhe totalitarizmin dhe idetë për zhdukjen e kombeve të tërë nga harta etnike e botës.

Shekulli 19të është një hap tutje nga shekulli paraprak, pra nga shekulli 18të i arësyes dekartiane, shekulli i universalizmit iluminist volterian dhe shekulli i Revolucionit Demokratik-Borgjez Francez i cili jo vetëm që sfidoi monarkitë, por edhe vendosi republikanizmin presidencial në skenën politike europiane. Gjithësesi që periudhat e revolucioneve mendore dhe shoqërore llogariten si motor intensiv i ndryshimeve në rendin botëror, megjithatë shoqërisë franceze fillimisht dhe asaj europiane më vonë i duhej një kohë vetëreflektimi pas këtij revolucion i cili ndryshoi historinë e proceseve shoqërore dhe atyre demokratike.

Dhe gjatë kësaj periudhe vetëreflektuese si reagim i parë erdhi lodhja nga revolucion i gjakderdhja që ai solli duke pasur për rezultat një shtet francez të lodhur e të raskapitur nga brenda dhe me ndikim dukshëm të zvogëluar në politikën ndërkombëtare. Reaksioni kompleks kolektiv francez ndaj revolucionit erdhi në shprehje me Napoleonin si figurë perandorake pa histori dinastie të mëparshme, i cili pasi humbi në betejat me dinastitë e bashkuara europiane të gjakut blu u largua për të mundësuar katarzën e nevojshme të shoqërisë franceze për të vazhduar rrugën e një republike parlamentare pas Napoleonit III. Në këtë pasqyrë të zhvillimeve politike në Europë nuk mund të mos përmendet Lidhja e Shenjtë (1815) e cila u krijua pikërisht për të penguar këto ide politike të Revolucionit që rrezikonin të përhapeshin dhe sfidonin edhe monarkitë e tjera europiane.

Në kuptimin filosofik, shekulli 19të në të shumtën e rasteve përshkruhet si një debat ideor mes universalizmit iluminist dhe eksklusivizmit nacional e romantik, megjithatë kjo ndarje duket tejet rigjide duke pasur parasysh faktin që idetë e ndryshme filosofike shumë shpesh janë gërshetuar me njëra-tjetrën. Ky proces i gërshetimit të ideve është njëkohësisht edhe një lëvizje e jashtëzakonshme për tu diferencuar si një letërsi kombëtare e veçantë me një identitet të vetin jo vetëm gjuhësor, por njëkohësisht edhe kulturor e kombëtar, siç është rasti me letërsinë gjermane. Nëse në kuptimin politik sfida kryesore e Gjermanisë ishte bashkimi kombëtar dhe formimi i një shteti gjerman lëvizje që duhej të sfidonte teorinë dhe pse jo edhe praktikën e Risheljesë se një Gjermani e principatave nënkuptonte një Francë të fuqishme (Kissinger, 2019), në kuptimin intelektual e letrar ishte poashtu sfidues ndërtimi i një letërsie vetanake dhe sa më larg ndikimit francez.

Dhe ky proces në shkrimet letrare gjermane fillon që në shekullin e 18të, në një kohë të primatit të jashtëzakonshëm të letërsisë, kulturës dhe gjuhës frenge e cila ishte gjuhë e oborreve mbretërore e perandorake në gjithë Europën, dhe personaliteti i Volterit ishte i dëshiruar e i kërkuar nga autoritetet mbretërore që nga Fridrihi i Madh i Prusisë e deri tek Katerina e Madhe e Rusisë. Ky proces i cili fillon nga Gotshedi (1700-1766) i cili standardet e larta të klasicizmit francez i vendos në letërsinë gjermane gjithësesi duke ruajtur stilin dhe natyrën e gjuhës dhe letërsisë gjermane, për të vazhduar me Klopshtokun (1724-1803) i cili me motivet e vjetra gjermane në poezitë e tij frymëzoi një gjeneratë të tërë, duke u çmuar si një rilindje e frymës, zërit dhe shpirtit gjerman (Kohan, 1971:277).

Vlerësohet se çlirimi i plotë i letërsisë gjermane nga ndikimi francez vjen me Lesingun (1729-1781), i cili konsiderohet si rilindësi i vërtetë i letërsisë gjermane, i origjinalitetit, ideve dhe stilit i cili identifikon këtë letërsi. Për të vazhduar me lëvizjen Sturm und Drang (Stuhi dhe Sulm), një lëvizje e protestës ndaj të vjetrës e cila refuzon të ndryshojë, e protestës ndaj padrejtësisë shoqërore dhe një thirrje për të ngritur vlerën e individit. Kjo lëvizje i cila ngrit në pedestal idealizmin si filosofi dhe si kuptimësi, ndërton kultin e individit gjeni dhe idenë për natyrën e cila ka karakter ungjillor, kjo natyrë e cila paracakton ekzistencën reale dhe origjinale të një individi.

Shikuar nga perspektiva e sotme, Johan Volfgang Gete llogaritet si figura qendrore e kësaj lëvizjete të fuqishme të romantizmit gjerman, megjithatë Gete u bë pjesë e lëvizjes i ndikuar dhe i udhëhequr nga miku i tij, nga filozofi gjerman Johan Gotfrid Herder (1744-1803), me idetë e të cilit ky studim synon ti shpjegojë qëndrimet e Dora Distrias mbi etniken, kombëtarën dhe nacionalizmin në përgjithësi. Johan Gotfrid Herder sot identifikohet si krijuesi i konceptit për nacionalizmin, por gjatë viteve e shekujve ky koncept i tij është transformuar në mendime të ndryshme si inkluzive poashtu edhe eksklusiviste e përjashtuese, duke dëshmuar kështu rëndësinë e madhe që fituan teoritë mbi kombet, shtetet dhe e drejta për vetëvendosje veçanërisht në rikonfigurimet e ndryshme gjeo-strategjike që njohu dhe njeh historia e kombeve pas Herderit.

Duke qenë mik dhe bashkëkohës i dy figurave të jashtëzakonshme si Gete në letërsi dhe Kantit në filosofi, Herderi duke qenë filozof e njëkohësisht filolog, duke shkruar për letërsinë por edhe për historitë e kombeve, sot duket sikur i hijesuar nga këta dy personalitete, por megjithatë idetë e tij mbi kombet, kulturat dhe gjuhët u bënë thelbi i teorive moderne mbi nacionalizmin. Teoria herderiane e konceptualizon kombin si një organizëm kulturor i cili i ka rrënjët në një gjuhë të përbashkët, në një memorje kolektive të përbashkët dhe në një imagjinatë kolektive kombëtare. Teoria herderiane mbi kombin është mbi të gjitha një teori mbi kombin si kategori kulturore dhe antropologjike dhe shumë më pak etatiste duke qenë se në teoritë e tij mbi kombin, Herder shumë pak flet dhe angazhohet për shtetin-komb të militarizuar. Megjithatë vlerësimet e teorive moderne mbi kombin të cilat vlerësojnë se karakteristikat kryesore të kombit janë gjuha, vetëdija kolektive historike dhe kufinj të kulturorë të një kombi, kanë rrënjët tek mendimet e hershme herderiane mbi kombin.

Nacionalizmi herderian është fillimisht një reagim ndaj universalizmit iluminist i cili i mbështetur në idetë e racionalizmit dekartian konsideronte se mendja njerëzore ka kapacitete të jashtëzakonshme për të tejkaluar dallimet historike dhe kulturore mes kombeve, kulturave e gjuhëve. Sipas Herderit epiqendra e lumturisë së secilit komb është vetja e tij tërësisht e mjaftueshme ashtu si që çdo sferë ka epiqendrën e vet (Herder, 1774/2004:29, Berlin, 1980), duke vënë kështu partikularizmin kombëtar e kulturor mbi universalizmin dhe duke gjeneruar idenë se një komb është i vetëmjaftueshëm brenda kulturës, traditës e gjuhës së tij kombëtare. Ky komb herderian ka universin e vehtes i cili është i gjerë sepse përfshin një traditë të vjetër kulturore, shtrihet deri në mitologjitë mijëra vjeçare, mbështetet fuqishëm në një të kaluar historike të lavdishme dhe ka një të tanishme që mbështetet në gjuhën dhe realitetin kombëtar. Edhe pse kritike ndaj universalizmit iluminist, idetë herderiane nuk janë përjashtuese e as kanë mobilizim urrejtjete ndaj kombeve tjerë.

Përkundrazi, asnjë komb nga Zoti nuk është zgjedhur mbi kombet e tjerë, përderisa secili komb brenda vehtes bart masën e lumturisë së vet kolektive (Herder, 1774/2004:32). Ai përcakton kufijtë si vija të cilat përkufizojnë arealin brenda të cilit popujt jetojnë dhe krijojnë vlerat e tyre kulturore dhe gjuhësore të ndryshme dhe këto dallime mes popujve siç shprehet ai nuk janë hendikepi por përparësia e kombeve nëpër botë. Është kjo përkatësi e përbashkët e cila krijon solidaritetin e brendshëm kombëtar të cilin Herder e konstituon si thellësi etike, filosofike dhe normative. Si një e veçantë e cila është pjesë e të përgjithshmes e definuar si njerëzimi i cili është një e i vetëm por i cili paraqitet në mijëra forma (Herder, 1784-91/1968:325), duke shpjeguar kështu shumësinë identitare të botës në kuptimin etnik, por edhe funksionimin normal të kësaj shumësie identitare.

Koncepti herderian mbi kombin është kulturor dhe jo sovranist, kultura, vlerat e saj dhe pasuria shpirtërore e saj, përbën thelbin e konceptit të tij mbi nacionalizmin si kuptim i thellë filosofik e shoqëror dhe ky koncept herderian nuk ka të bëjë aspak me hegjemonizmin, përjashtimin, zhdukjen e *tjetrit*, dhe urrejtjen etnike që zunë vend në skenën europiane e ballkanike për më se dy shekuj.

Nga të gjitha elementet kulturore e etnike që formojnë dhe ndërtojnë kombet, gjuha e tyre është ajo e cila determinon thelbin e identitetit kolektiv dhe bazën e ndërgjegjes kombëtare. Gjuha nuk është dytësore për eksistencën e një kombi por është kushti për eksistencën e tij. Gjuha përbën natyrën e vërtetë të njeriut duke qenë e pandashme nga racionaliteti njerëzor duke qenë se identiteti gjuhësor është pararendës i organizimit kolektiv politik të njeriut. Gjuha është ajo e cila rrit dhe kujdes shpirtin e një kombi (Herder, 1784-91/1968), dhe këtë e bën duke ruajtur shprehjet dhe metaforat dhe duke akumuluar memorjen dhe eksperiencën kolektive ndër shekuj, duke e bërë individin pjesë të memorjes kolektive dhe eksperiencës së përbashkët historike. Në këtë kuptim përkatësia kombëtare është kultivuar dhe bazuar më tepër në gjuhën se sa në detyrimin eventual me ligj për të qenë pjesë e një bashkësie. Gjuha është bashkësi pa imponime, por përkundrazi një bashkësi e natyrshme njerëzore e kulturore.

Duke vendosur kështu bazat e nacionalizmit kulturor, Herderi vlerëson se kombet përpara se të jenë entitete politike janë organizma lingvistikë të cilët me anë të gjuhës dhe rrëfimit popullor në gjuhët respektive krijojnë idetë e tyre për ndërgjegjësim kombëtar kolektiv. Dhe ky rrëfim popullor, kjo pasuri shpirtërore e shprehur me anë të gjuhës popullore krijon bazën e fuqishme të një identiteti kombëtar të padiskutueshëm. Poashtu, e veçanta e këtyre koncepteve herderiane është nacionalizmi progresiv i cili vlerëson vlerat kombëtare por kundërshton imperializmin gjuhësor dhe nënshtrimin në emër të kulturave superiore. Shumësia e gjuhëve është reflektim i shumësisë së shprehjes njerëzore konsideron ai, prandaj edhe ruajtja e shumëgjuhësisë është njëkohësisht mbrojtja më e mirë e natyrës njerëzore. Duke qenë se gjuha është një mishërim i formimit kolektiv, atëherë secila tendencë për të hequr dhe forcërisht zëvendësuar një gjuhë me një tjetër do të ishte një ndërprerje me forcë e kontinuitetit kulturor. Prandaj edhe për të pasur një karakter të vërtetë kulturor është e nevojshme mbrojtja e gjuhës si vlerë e vërtetë e secilës kulturë.

Kombi herderian nuk është vetëm kategori shoqërore, por njëkohësisht është edhe kategori natyrore, duke qenë se karakteri i veçantë i secilit komb është rezultat i rrethanave të caktuara natyrore e klimatike në të cilat jeton një bashkësi dhe e gjitha kjo e kombinuar me kushtet që kjo bashkësi ka për tu arsimuar dhe zhvilluar ekonomikisht (Herder, 1774/2004). Sipas këtij koncepti kombet janë organizma natyrorë, *bimë natyrore* të cilat kanë linjën e tyre të rritjes, zhvillimit, koherencës dhe dinamikës së brendëshme. Ky koncept natyralist mbi kombin i cili kundërshton konceptin puro shoqëror-universalist të iluminizmit francez, ndërton ontologjinë e vet të veçantë duke krijuar një koncept evolutiv i cili fillon nga bazamenti natyror-organik i një kombi, për tu mbindërtuar mandej me historinë, kulturën dhe gjuhën, si pjesë të pandashme të një gjenealogjie kombëtare.

Sepse secili komb bart brendapërbrenda vetes standardet e perfeksionit të vet, standarde këto të cilat përcaktojnë dimensionet kulturore e zhvillimore të një kombi (Herder, 1784-91/1968). Të gjitha këto elemente së bashku formojnë atë që Herder e emëron si *Volksgeist*, pra shpirti i një kombi i cili e bën atë të ndryshëm nga të tjerët, por jo edhe përjashtues apo të padrejtë ndaj të tjerëve. Teoritë herderiane mbi kombin gjithësesi që janë adoptuar apo edhe sfiduar nga teoritë e mëvonshme e moderne mbi nacionalizmin, duke filluar nga konceptet mbi etno-simbolizmin e komuniteteve para-etnike të cilët ndërtojnë simbolet e përbashkëta të identifikimit etnik (Smith, 1986), konceptet e kufinjëve mes etnive si bazë e konflikteve të ardhëshme (Brubaker, 1996) apo të sfiduarit e nacionalizmit organik nga teoritë e ndërtimit të kombeve si rezultat i revolucioneve industriale (Gellner, 1983).

Megjithatë teoritë e Herderit mbi kombin dhe *Volksgeist* përfaqësojnë mendimet initiale dhe themelore mbi gjenealogjinë e nacionalizmit dhe duke e bazuar identitetin kombëtar në gjuhë, histori dhe zhvillim organik, ai artikuloi konceptin e nacionalizmit kulturor në një formë specifike filosofike. Pavarësisht faktit që në periudha të mëvonshme historike u radikalizuan shumë aspekte të teorisë së tij etno-kulturore, megjithatë Herder mbetet teoricien i pluralizmit kulturor dhe dinjitetit historik.

Ajo që është posaçërisht e rëndësishme për këtë punim është fakti që shkollat gjermane të cilat pasuan këtë teori u bënë mbledhësit, botuesit dhe studiuesit e veprave të letërsive gojore të kombeve të Ballkanit, duke u përpjekur të studionin dinamikat e brendshme kombëtare dhe duke ndihmuar kështu edhe proceset e ndërgjegjësimit të kombeve për kulturën e tyre e më vonë edhe për formimin e shteteve kombëtare. Dora D'Istria është pasuese besnike e këtyre koncepteve herderiane mbi kombin dhe dinamikat e brendshme dhe të Volksgeit dhe këtë koncept e zbaton edhe në analizën dhe idetë e saj mbi kombësinë shqiptare, analizë të cilën ajo e bazon në kulturën dhe këngët popullore.

Personazhi i Dora D'Istrias (Elena Gjika) – një jetëshkrim i jashtëzakonshëm

Shikuar nga aspekti i jetës dhe veprës së saj gjatë shekullit 19të, Dora D'Istria (Elena Gjika) apostrofohet si një ndër personalitetet me shumë ndikim në mendimin publik evropian të kësaj periudhe. Është personaliteti të cilën Davenport Adams (W.H. Davenport Adams) e vë në krye të veprës së tij *Gra të njohura udhëpërshkruese të shekullit nëntëmbëdhjetë (Celebrated Women Travellers of nientinth Century)*, botuar më 1883 në Londër. Bartolomeo Cecchetti në bio-bibliografinë e tij ofron një listë të gjatë të shkrimeve mbi personalitetin intelektual të Dora D'Istrias. Sipas kësaj, emri i Dora D'Istrias është pjesë e fjalorëve dhe leksikoneve të kohës si një personalitet i panashkalueshëm intelektual i kohës së saj.

Pra në *Coversations Lexicon* të Brockhaus, *Dictionaire des Contemporains* nga Vaperau, *Dictionnaire des Conversations* nga Ducket et Louvet, *Universal Lexicon* nga Pier, *Frauen der Zeit* nga Lorck, *Profils Contemporain* nga Armando Pommier dhe *Portraits Cosmopolites* nga Carlo Yriarte. Janë poashtu me interes për njohjen e jetës dhe veprës së Dora D'Istrias më shumë jetëshkrime nga autorë të rëndësishëm të shekullit 19të, edhe atë nga profesor Volf Adamo, Frederika Bremer, Kortambert Rikardo dhe Radu Jonesko, por si më e plotë veçohet biografia e profesor A. de Gubernatis e botuar në Torino në vitin 1873.

E lindur dhe rritur në Rumani nga një familje me origjinë shqiptare, Elena Gjika është bijë e familjes së Gjikaëve sundimtarë të Vllahisë dhe pjesë e aristokracisë rumune të shekullit 19të. Dora D'Istria si figurë dhe intelekt i përket botës së gjerë kulturore e cila nuk njeh kufinj gjeografikë apo gjuhësorë, dhe me veprën e saj të shkruar e të botuar bëhet inspirim i shumë popujve të cilët janë në fazën e zgjimit dhe vetëdijësimit kombëtar. Ashtu si Xhorxh Gordon Bajroni i cili është një hero i luftës çlirimtare greke të vitit 1821 por mbetet një ndër kryeautorët e romantizmit britanik, Dora D'Istria i përket Europës dhe kombeve të Ballkanit, por me origjinën e saj dhe veprimtarinë intelektuale është pjesë e kulturës shqiptare. Këtë përkatësi ajo e deklaron vetë në përshkrimin e gjerë të trungut familjar të Gjikaëve si sundimtarë shekullorë të Vllahisë.

Në veprën e saj *Gli Albanesi di Rumenia* (Shqiptarët e Rumanisë), D'Istria bën një studim të thellë gjenealogjik të trungut të saj familjar, studim të cilin e bazon në arkivat e Venedikut, Vienës, Berlinit, Parisit dhe Konstantinopojës. Që në krye të kësaj vepre tejet të rëndësishme autorja qartëson qëllimet e këtij studimi duke theksuar se pas përpjekjeve për të studiuar shqiptarët muslimanë në dritën e dokumenteve arkivore të Perëndimit, është me vlerë studimi i siç shprehet ajo, Shqipërisë krishtere nga e cila kanë dalur shumë njerëz kompetentë dhe të suksesshëm. Për atë më tepër që bashkatdhetarët e Skënderbeut i kanë dhënë personalitete të rëndësishme historike Turqisë, Rumanisë dhe Greqisë (D'Istria, 1838:4).

Duke u kthyer pas për dy shekuj tek rrënjët e familjes së saj, D'Istria thekson se familja Gjika kishte një ndërlidhje të veçantë me familjen politike të Qyprillinjëve e cila i dha perandorisë Otomane rreth 20 vezirë të mëdhenj, duke e veçuar fillimin e kësaj dinastie me origjinë shqiptare në kohën e sulltanit Mehmet IV si një ndër periudhat më të suksesshme politike të kësaj perandorie. Mehmed Qyprilliu, të cilit D'Istria i referohet si *Rishelje i Turqisë*, kishte për qëllim vendosje të një pushteti lojal në Vllahi dhe konsideroi se një bashkëkombës i tij do të ishte më i pëlqyeri dhe më i përkrahuri në pozitën e kapo-qehajit apo udhëheqësit të

Vllahisë. Dhe ky person ishte Gjergj Gjika nga i cili fillon edhe sundimi i shtëpisë së Gjikaëve me Vllahinë pas Besarabëve (D'Istria, 1838:13).

Duke patur parasysh faktin që Dora D'Istria është autore e periudhës së romantizmit dhe argumenti gjenealogjikoo-historik është kryesori kur flitet për të drejtat e trashëgimisë individuale e kolektive, ajo vlerëson që duke qenë një popull i origjinës pelazgjike dhe me një traditë kolektive të jashtëzakonshme luftarake, shqiptarët të cilëve ajo u referohet si *albanesi* dhe *scipetares* kanë qenë të paradestinuara për të pasur një rol si Qypriinjtë në perandorinë otomane, Gjikaët në Rumani apo si Mehmet Ali pasha në Egjipt apo siç shprehet autorja, në tokën e faraonëve (D'Istria, 1838:10). Në këtë përshkrim të kësaj historie më shumë se dyshekullore të Gjikaëve, D'Istria mbetet besnike në referimin e saj për këtë familje si etër e bij shqiptarësh, por të cilët bëhen pjesë e shpirtit kolektiv rumun dhe angazhohen për autonomi shtetërore rumune dhe dinjitet kolektiv kombëtar rumun, duke e paguar shpesh me sakrifica të mëdha realizimin e këtyre idealeve (Maksuti, 2001:21).

Si shembull konkret të cilin e elaboron deri në detajet më të veçanta ajo vë në pah rastin e Grigor III Gjikaës, sundimtar i Trevave Rumune dhe Moldovës në vitet (1764-1777), gjatë sundimit të të cilit pjesa veriore e Moldovës iu dha Perandorisë Otomane nga Habsburgët dhe kur ky i fundit nuk pranoi këtë marrëveshje ai u vra nga autoritetet në Stamboll. Në këtë pjesë të historisë politike familjare D'Istria shpreh fuqishëm pikëpamjet e saja anti-perandorake duke çmuar se perandoritë lidhin marrëveshjet e tyre të interesit pa ndonjë përgjegjësi apo sentiment të veçantë për fatet e popujve tjerë të cilët preken nga marrëveshjet e tyre. Fatin e Grigor III Gjikaës ajo e krahason me fatin e pashallarëve otomanë me origjinë shqiptare, atë të Mahmud pashë Shkodrës (*Mahmud di Scutari*), të cilët poashtu paguan me jetë qëndrimet autonomiste ndaj portës së Lartë, duke mbyllur këtë kapitull me fjalët e Tertulianit kur thotë që krishterët lindën nga gjaku i martirëve dhe shqiptarët edhe ata që me religjion qenë muslimanë luftuan e u hakmorrën si bij të vërtetë të Shqipërisë (D'Istria, 1838:376).

Dora D'Istria (Elena Gjika) është trashëgimtare e kësaj tradite familjare dyqindvjeçare dhe aristokratike dhe njëra nga pesë fëmijët e Mihal Gjikaës dhe Katinka Fakës. I ati i saj përveç që ishte dinjitar nën urdhërat e Aleksandër II Gjikaës, llogaritet edhe si njëri ndër themeluesit e muzeut të Bukureshtit. Nga i ati Elena Gjika trashëgon dashurinë për antikitetin, dashuri njohëse e cila ka për ta përcjellur përgjatë tërë jetës së saj, ndërkohë nga nëna e saj dashurinë për letërsinë dhe gjuhën e kulturën franceze. Duke qenë pjesë e aristokracisë rumune, Elena Gjika mori mësimet nga mësues privatë të familjes së saj, nga të cilët veçohet Grigor Papadopoulos i cili i mësoi antikitetin dhe gjuhët klasike si dhe poeti dhe akademiku rumun Jon Eliade Radulesku.

Në vitin 1841, babai i saj, Mihail Gjika u shkarkua nga detyrat shtetërore dhe si rezultat i trazirave politike të asaj periudhe familja u detyrua të largohej nga Rumania duke jetuar mbi dhjetë vite në disa qendra europiane si: Berlini, Venecia, Viena, Dresdeni, Sent Petërburgu dhe Moska. Në këto qendra europiane Elena Gjika do të vendosë kontakte me elitat intelektuale europiane, relacione të cilat ajo do ti mirëmbajë përgjatë gjithë jetës. Pas kthimit në Bukuresht më 1849, Elena Gjika martohet me princin rus Aleksandër Kolcov-Masalsky dhe vazhdon jetën e saj bashkëshortore në Sankt Peterburg, në afërsi të oborrit të carit rus, Nikolai I. Megjithatë, Rusia cariste nuk përkonte me formimin kulturor kosmopolit dhe aqë më pak me idetë liberale të princeshës së re Gjika-Kolcov dhe këtë dallim mendor ajo e rrëfen në veprën e saj *Për gratë, nga një grua* (*Des femmes par une femme*).

Duke e përshkruar carinën Aleksandra Fedorovna, (përndryshe gjermane me origjinë dhe motra e mbretit të Prusisë, Vilhelmit të IV), Elena Gjika e veçon atë si një grua e fuqishme e cila në një pritje ku të pranishmit shokohen nga idetë liberale të saj, Carina e merr në mbrojtje duke thënë se *një vajzë e re dhe me një shpirt e karakter të veçantë do të kishte të drejtë të shprehte pikëpamjet e saja*. (D'Istria, 1865). Megjithatë, dashamirësia e Aleksandra Fedorovnës nuk e ndryshonte dot faktin që Rusia mbetej cariste, feudale dhe diktatoriale dhe

nëse kësaj i shtojmë edhe mosmarrëveshjet në martesën e saj për arësye të komplikuarra financiare, atëherë largimi nga Rusia bëhet dalja e vetme logjike nga një rreth i padëshirueshëm dhe gjithnjë e më pak miqësor (Hoti,39). Elena Gjika largohet përgjithmonë nga Rusia më 1855 dhe ky vit është edhe viti i fillimit të jetës së saj si autore dhe mendimtare e njohur për opinionin intelektual evropian. Këtë vit ajo boton veprën *Jeta murgjërë në Kishën e Lindjes (La vie monastique dans l'Eglise Orientale)*, e cila është vepra e saj e parë nga më se 120 shkrimet e saj dhe me të cilën ajo fillon rrugëtimin intelektual si Dora D'Istria dhe si gjuhë të shkrimit dhe botimit zgjedh gjuhën frenge si gjuhë universale të komunikimit gjatë shekullit 19të.

Kombësia shqiptare

Dora D'Istria këtij procesi kompleks të ndërtimit të vetëdijes kombëtare dhe formimit të shtetit-komb i qaset si një përfaqësuese e denjë e romantizmit evropian dhe si një pasuese e shkollës filosofike të Herderit. Koncepti politik i ndërtimit të kombeve gjatë këtij shekulli u vendos mbi shtratin e mendimit dhe filosofisë romantike e cila të kaluarën e lavdishme e trajtoi si një nga shtyllat kryesore të formimit të identitetit kombëtar (Balibar, 1991), kurse krijimtarinë artistike popullore, pra folklorin, si shtyllë mitologjike të këtij identiteti. Ky është koncepti i cili mbisundon në veprën e saj *Kombësia shqiptare sipas këngëve popullore – Shqiptarët e dy anëve të Adriatikut (La nationalite Albanaise d'apres les chants populaires – Les Albanais de deux cote d'Adriatique, 1866)*, vepër e sila bën pjesë në serinë e shkrimeve të Dora D'Istrias për kombet e Ballkanit dhe të cilat i botoi brenda një dhjetëvjeçari në revistën prestigjioze të kohës së saj *Revue des deux mondes*.

Qasja e saj mbi kombësinë e shqiptarëve ka dimensionin emocional të autores-grua e cila flet përplot emocione për vendin e saj të origjinës, gjë të cilën e nënvizon disa herë (D'Istria, 1866) dhe të shkencëtares e cila tezat e saj mëton ti vërtetojë duke u thirrur në vepra mbi Shqipërinë të autoriteteve intelektuale të kohës së saj si Georg fon Han, të cilin ajo e trajton si një ndër njohësit më të mirë të çështjes dhe kulturës shqiptare dhe bashkëkohësve tjerë si Ekard, Pukëvil, Cyprien Robert dhe Gerfbeer. Poashtu, janë edhe autorët arbëreshë të Italisë, veprave të të cilëve u referohet Dora D'Istria, veçanërisht veprave të cilat për tematikë kanë letërsinë popullore shqiptare si përmbledhjet e de Radës, Krispit dhe Dorsës.

Vepra e Dora Distrias mbi kombësinë shqiptare ka qëllim shpjegues, njohës dhe promovues, pra një vepër e cila duke u bazuar në përmbledhjet e këngëve popullore shqiptare të bashkëkohësve të saj, ndërton njohjen dhe konceptin për ndërtimin e kombit, proces ky i cili është pandashmërisht i lidhur me kulturën dhe traditën popullore. Traditat popullore dhe veçanërisht letërsia dhe mitet e vjetra të bartur nëpër shekuj janë një inspirim i romantizmit në kuptimin letrar, por për më shumë janë një bazament fuqishëm për të ndërtuar homogjenitetin identitar të kombit i cili edhe mund të jetë imagjinar, por e tëra kjo e kombinuar me rrethana konkrete gjeopolitike do të rezultojë me ndërgjigjësimin etno-politik dhe institucionalizimin e kombeve të Ballkanit në shtetet e tyre etno-politike.

Prandaj edhe kjo vepër e Dora D'Istrias rradhitet në një rrafsh me veprat e autorëve të Rilindjes (Pashko Vasa me *E vërteta për Shqipërinë dhe Shqiptarët* dhe Sami Frashëri me *Shqipëria ç'ka qënë, ç'është e ç'do të bëhet*) të cilët kanë për qëllim që duke dhënë një pasqyrë historike, shoqërore e politike për kombësinë shqiptare, të promovojnë vlerat kombëtare para opinionit intelektual evropian të kohës, por njëkohësisht edhe të përballen me procesin e ndërtimit të shteteve në Ballkan, proces ky i cili do të dëshmohej si i përgjakshëm dhe shumë larg tolerancës dhe mirëkuptimit për tjetrin. Dora D'Istria mëton që të bëjë të njohur kombësinë shqiptare para opinionit evropian, duke u nisur nga shkrimet e Gibonit në shekullin e 18të, kur duke folur për Shqipërinë ai do të shprehet me simpati për këtë vend të cilin nga Europa e ndan Porta e Otrantos, por që është kaqë i panjohur për Europën, sa e panjohur është edhe pjesa qendrore e Amerikës (Distria, 1866).

Sipas Dora D'Istrias, shqiptarët janë popull me origjinë pellazgjike dhe proto-shqiptarët përbëjnë një lidhje reale të Europës me antikitetin, kurse sa i përket gjuhës shqipe, ajo e karakterizon si një ndër gjuhët më të vjetra duke iu referuar filosofit gjerman Lajbnic për ngjashmërinë mes gjuhës shqipe dhe asaj kelte si dhe studimeve të Hanit, Kamardës dhe Krispit për vjetërsinë e gjuhës shqipe. Kjo origjinë pellazgjike krijon një identitet të veçantë për shqiptarët e cila shprehet në traditat e tyre kulturore dhe kombëtare. Nëse bazohemi në teoritë mbi formimin e kombeve të cilat konsiderojnë se vetëm kombi imagjinar është i vërtetë dhe se ky komb ka rrënjët në një të kaluar të lashtë dhe një gjuhë që bashkon (Balibar, 1991:99), atëherë është e padiskutueshme që Dora D'Istria me këtë vepër mëton të jetë pjesë e pandashme e procesimit mendor dhe intelektual të formimit të kombit shqiptar dhe prezantimit të këtij procesi para opinionit evropian.

Ky komb pellazgjik sipas D'Istrias ka nxjerrë nga gjiri i vet figura historike si Filipi e Leka i madh, Pirron e Epirit apo mbretëreshën ilire Teutë e cila guxoi tu kundërvihet romakëve (Distria, 1886). Sipas saj janë vetëm dy kombe të cilët mundën të përballen me shqiptarët përkah hiri e madhështia e ata janë grekët e francezët. Idetë themelore mbi të cilat Dora D'Istria ndërton kuptimin mbi kombin shqiptar janë pikërisht idetë herderiane të cilat gjuhën dhe identitetin kombëtar e përcaktojnë si dhunti gati se mbinatyrore e cila u është dhuruar këtyre kombeve nga vetë perendia. Duke ndjekur këtë logjikë ajo kombit shqiptar në të shumtën e rasteve i referohet si racë, edhe atë si një racë e lashtë pellazgjike e cila ka lënë gjurmët e veta në Ballkan dhe Italinë Jugore.

Dora D'Istria ndjek logjikën e përgjithëshme të shekullit 19të sa i përket definimit të *botës së qytetëruar*, duke pasur parasysh faktin që si botë e qytetëruar llogaritet Europa Perëndimore, ndërkohë që kulturat e tjera, ato orientale apo indo-latine trajtohen si kultura të pasura e interesante, por nuk bëjnë pjesë në atë që këta autorë i referohen si *civilizim-qytetërim*. Duke kërkuar të rinovojë këtë lidhje të lashtë të Shqipërisë me siç shprehet Dora D'Istria *botën e civilizuar*, ajo flet për figura të rëndësishme të *gjakut shqiptar*, si Xhavella, Boçari e Miauli të cilët luftuan për çështjen e Sulit dhe të një Greqe të rilindur, apo kur gjeneral Garibaldi hapi krahët e ushtrisë së tij për shqiptarët e guximshëm e fisnikë (Distria, 1866).

Janë këngët popullore ato mbi të cilat Distria ndërton konceptin e saj herderian mbi kombin dhe vlerat kolektive të tij të cilat e veçojnë dhe e bëjnë bartës të procesit të ndërtimit të kombit dhe shtetit si një binom i pandashëm shtet-komb. Janë këngët popullore arbëreshe të mbledhura e të botuara nga Krispi e Dorsa ato tek të cilat Dora D'Istria bazon përfundimet e saj mbi traditën kulturore shqiptare e cila veçohet sipas vlerave të larta etike e shoqërore. Duke ndjekur kështu këngën popullore të Konstantinit një luftar arbëror i cili i përgjigjet thirrjes së perandorit (Fjala është për periudhën bizantine të Ballkanit) për të vajtur në luftë, ajo bën një përshkrim letrar të shoqërisë dhe jetës arbërore të asaj kohe.

Mes tjerash veçon edhe fjalën dhe lejen që Konstantini i ri i jep të fejuarës së tij, që nëse ai nuk kthehet pas nëntë vitesh, nëntë ditësh e nëntë javësh, atëherë ajo është e lirë për tu martuar me një tjetër. Dhe meqë luftërat janë të njëpasnjëshme e nuk përfundojnë, kalojnë dhe këto vite, muaj e ditë dhe mbrëmjen e fundit të lejes deri tek çadra e perandorit u dëgjua një psherëtimë e thellë e sa sbëhej e dhimbshme. Perandori kërkoi ti gjenin çadrën nga ku ishte dëgjuar kjo psherëtimë dhe kur pyeti ushtarët e çadrës se cili ishte ai që psherëtiu u paraqit Kostandini i cili i rrëfeu se e nesërmja ishte dita e fundit kur e fejuara kishte lejën për tu martuar. Perandori i dha Konstantinit kalin e tij për të shkuar në vendlindje e për tu martuar me të dashurën e tij, të cilën ky i fundit e ktheu nga altari ku ishte duke shkuar për të vënë kurorën e martesës. Është i padiskutueshëm toni romantik i rrëfimit, por Dora D'Istria vë theksin jo në elementin e dashurisë që padiskutim është epiqendra tematike e letërsisë së romantizmit, por në elementin e fjalës së dhënë e cila duhet mbajtur me çdo kusht dhe mbi të cilën nuk shkelet.

Para fjalës së dhënë të një ushtari arbëror përkulet me respekt edhe një perandor, sepse është çështje e nderit dhe vlerë e padiskutueshme kanunore dhe etike dhe e nderon vehten e tij secili i cili jep kontributin e vet për të shkruar në vend një fjalë e dhënë. Gjithësesi që aspekti i religjionit është tejet i ndjeshëm në këtë proces të ndërtimit identitar dhe këtë fenomen Dora D'Istria e nënvizon në mënyrë të veçantë. Sipas saj edhe pse shqiptarët pranuan shumë herët krishterimin dhe kishat shqiptare i takuan kishës Lindore, megjithatë një pjesë e Shqipërisë përqafoi katolicizmin për të afirmuar më fuqishëm kombësinë shqiptare karshi asaj serbe (D'Istria, 1866). Në këtë proces si të veçantë gjatë periudhës së mesjetës ajo e veçon rolin e familjeve Topia, Balsha dhe Kastrioti duke i shtuar këtu edhe figurën e Skënderbeut si një figurë e cila shkon përtej ndarjeve fetare të shqiptarëve dhe këtë universalizëm të figurës së tij e argumenton me këngët popullore të kënduara për Skënderbeun.

Duke qenë jo vetëm njohëse por edhe autore e studimeve të shumta për letërsinë popullore të kombeve në lindje e sipër të Ballkanit, D'Istria nënvizon që Skënderbeu nuk është një personazh imagjinar siç është rasti me shumë personazhe të eposeve të kombeve ballkanikë, por bëhet fjalë për një figurë reale historike mbi madhësinë e të cilit bardi popullor ndërton mitin dhe legendën e tij. Legjenda për Skënderbeun fillon nga ëndërra e një nëne e cila është një kumt i madhështisë të frytit që ajo bart brenda vehtes së saj, pra ëndërra e Voisavës për dragoin që ajo lindi e që shtrihej mbi dy kontinente me trupin në Europën Juglindore e Adriatikun deri në Venedik dhe me gojën e zjarrtë tek Otomanët, legendë të cilën edhe Marin Barleti e vendos tek vepra e tij mbi Skënderbeun.

D'Istria këtë legendë dhe dragoin si simbol të saj e vendos në kontekstin e përgjithshëm të miteve pelazgjike ku dragoi është shprehja e fuqisë së misterëshme dhe të pamposhtur. Ashtu si Herkuli i cili lindi nga bashkimi i formës së Zeusit si dragua me të bijën apo siç shprehet D'Istria nëna shqiptare e Aleksandrit të madh, Olimpia, e cila u vizitua nga qenie serpentike për ti dhënë fuqi të mbinatyrshme të birit që ajo kishte për të lindur. Dhe e gjitha kjo e ndërlidhur me tregimet popullore të botuara nga Georg von Han lidhur me princin e bukur i mbështjellur me këmishën e gjarpërit. Ky dragua i shqipërisë (*le dragon d'Albanie*) me zotësi luftarake po aqë të mëdha sa edhe Aleksandri dhe Skipioni ka për detyrë të ndalojë barbaritë aziatike e afrikane dhe me personalitetin e tij brilant të dëshmojë kualitetet e racës së tij.

Duke i dhënë Skënderbeut këtë dimension racor, D'Istria, konfirmon konceptet herderiane të përparësive racore të popujve europianë që automatikisht ata i vë në kundërshtim me racat lindore e barbare ashtu si edhe ishte ndarja mes Lindjes e Perëndimit të shekullit 19të. Ai paraqitet si superior në dyluftimet e ndryshme gjatë qëndrimit të tij në oborrin e Sulltanit dhe gjithnjë është superior ndaj, siç shprehet D'Istria racave aziatike si individualisht ashtu edhe në krye të ushtrisë së tij arbërore. Dimensionet e tij fizike ajo i përshkruan si gjigande, duke përshkruar takimin të cilin kërkon konti italian Zhak Pikino, të cilin Skënderbeu e përshëndeti duke e ngritur lart deri në nivelin e fytyrës së tij, ashtu si Guliveri që respektonte liliputanët e vegjël.

Duke ndjekur konceptin antik e spartan të balansit mes fuqisë së trupit e të mendjes, D'Istria përshkruan Skënderbeun si një njeri fuqi të jashtëzakonshme fizike, por njëkohësisht edhe si një personalitet me një dije të gjerë dhe poliglot i cili komunikonte lehtësisht në gjashtë gjuhë të ndryshme. Këtë përshkrim ajo e përmbyll duke e vlerësuar personazhin e Skënderbeut si i guximshëm si Aleksandri i Madh, i lexuar si Cezari, i devotshëm si Luigji IX dhe i paepur si Risheljeu. Me një pasion romantik D'Istria flet në mënyrën kushtore sa sa ndryshe do të ishte fati i një kombi të tërë po qe se ky personalitet madhështor do kishte një trashëgimtar i cili do vazhdonte këtë betejë të madhe që për D'Istrian është një betejë mes qytetërimeve. Megjithatë, pas vdekjes së Skënderbeut Arbëria pushtohet nga otomanët dhe një pjesë e popullatës shqiptare emigron drejt Italisë duke mbajtur memorijen kombëtare dhe duke e rikrijuar këtë të kaluar nëpërmjet letërsisë popullore.

Sfida e rradhës për popullatën të cilën ajo e quan pellazgo-shqiptare, është pushtimi i tokave arbërore nga otomanët dhe konvertimi në fenë islame të një pjese të popullatës shqiptare, ndërkohë që pjesa tjetër e popullatës në Veri i mbeti besnike ritit latin kurse ajo në Jug ritit krishter orthodoks. Dora D'Istria çmon se ata shqiptarë që kanë kaluar në islam kanë pasur një rol tejet të rëndësishëm brenda perandorisë otomane. Sipas saj janë autoritete të rëndësishme të kësaj perandorie të cilët kanë origjinë shqiptare dhe kanë qenë vendimtarë në mbrojtjet e perandorisë duke sjellë vendime të prera ashtu siç i takon racës indo-europiane racë e cila është më efikase kur zëvendëson racën fino-mongole (Distria, 1866/2015).

Pikëpamjet e Dora D'Istria lidhur me këto çështje janë pikëpamje të filosofisë herderiane të cilat shënojnë linjën filosofike të romantizmit evropian si dhe të konceptit të nacionalizmit kulturor të konceptuar nga von Herder. Ky koncept i shprehur në idenë që ai i cili ka humbur shpirtin e tij patriotik, ka humbur veten e tij dhe tërë botën e vet (Herder, 1772/1986), është inspirimi jo vetëm i nacionalizmit gjerman, por edhe i lëvizjeve për ndërgjegjësim kombëtar të popujve që dilnin nga perandoritë e dobësuar dhe rrënuara.

Në këto shënime D'Istria veçon periudhën e siç e quan ajo të pushtetit të familjes së Qyprillinjëve të cilët i apstrofon si shqiptarët me ndikim në Ballkan kur edhe kishte më shumë qetësi në tokat arbërore. Pas përfundimit të epokës së Qyprillinjëve intensifikohen edhe lëvizjet shqiptare për të krijuar sa më shumë distancë e pavarësi nga Porta e Lartë duke e lidhur këtë me siç shprehet historinë e racës shqiptare e cila është në luftë të përhershme me pushtetet qendrore, dhe kjo histori përsëritet pavarësisht se cilit religjion i takojnë këta shqiptarë kryengritës. Është romantik dhe estetik përshkrimi i luftarëve shqiptarë në Shkodër, me armë të argjendit që shkëlqejnë në diell dhe me armën e zjarrit këtë shok besnik e të pandashëm të shqiptarit (D'Istria, 1866/2015).

Këtë element të rebelimit ndaj Portës së Lartë të cilën D'Istria e identifikon me veprat konkrete të Mahmut Bushatliut të Shkodrës, Ali Pashë Janinës dhe Mehmet Ali pashait të Egjiptit, D'Istria e dimensionon si luftë kundër otomanëve e cila ka një mbështetje të gjerë popullore duke e argumentuar me prezencën intensive të kësaj tematike tek këngët popullore shqiptare. Poashtu këtë moment të këndimit popullor dhe madhërimit të këtyre kryengritjeve karshi pushtetit qendror otoman D'Istria e vlerëson si një proces të zhvillimit të vetëdijes për ndarje nga perandoria dhe fillim të krijimit të një identiteti të veçantë etnik dhe shtetëror. Duke dimensionuar më tej analizën e saj në rrafshin politik, D'Istria vlerëson se edhe Porta e Lartë duke qenë e vetëdijshme për këtë zhvillim identitar shqiptar separatist, gjeti mënyrat specifike për të shfrytëzuar ndarjet brenda shqiptarëve për të zbutur këtë zhvillim të pandalshëm të vetëdijes kombëtare shqiptare për ndarje nga Perandoria.

Në këto ndarje D'Istria si të parën vë dallimin fetar në kuadër të kombësisë shqiptare e cila veçohet në krishtere e muslimane dhe një ndarje të dytë brenda krishtere mes ritit orthodoks dhe atij katolik. Sipas D'Istria, edhe pse ka shumë tendenca paragjyquese për të treguar se për shqiptarët atdheu është një kuptim i huaj, megjithatë këngët popullore shqiptare si një pasqyrë e jashtëzakonshme e shpirtit kombëtar, dëshmojnë të kundërtën. Sipas këtyre këngëve atdheu është nderi i babait, qumështi i nënës dhe dashuria e një gruaje besnike. Një vend i cili bart këtë lidhje gjenetike e kulturore është më i merituar për të sakrifikuar për të edhe vetë jetën.

Luftari dhe udhëheqësi shqiptar i luftës shpesh nga D'Istria vihet në krahasim me kombet e tjerë të Ballkanit, dhe ajo veçon luftarin shqiptar jo vetëm për guximin, por veçanërisht për modestinë e tij si në veshje, dukje e poashtu edhe në sjellje, kurse këngët popullore të cilat flasin për dashurinë e dyfishtë të shqiptarit si për luftën ashtu dhe pavarësinë e tij, dëshmojnë për historinë e vështirë të këtij populli të mundur e të nënshtruar nga Turqia dhe zakonet racore aziatike. Është dallimi religjioz ai i cili vendos personalitete të ndryshme shqiptare në anë të kundërta të fushbetejave ballkanike.

Kështu që është shqiptari Mustafa Bushati ai i cili lufton kundër shqiptarit Marko Boçari apo shqiptari tjetër Ali Pasha i Janinës ai i cili i luftoi suliotët, që dëshmon dhe njëherë hegjemoninë nacionalizuese të perandorisë për të relativizuar identitetet etnike dhe për të krijuar një identitet nacionalizues otoman. Gjithësesi që D'Istria numëron edhe ndarjet e tjera brenda trupit kombëtar shqiptar siç do të shprehet ajo, pretendimet e shumta feudale apo politikat egoiste të klaneve të ndryshme dhe të gjitha këto si elemente të provokuara akoma më shumë nga autoritetet për të vënë në armiqësi e kundërshtim kombësitë indo-europiane që kishin nën sundim. Pasiqë elaboron dallimet fetare, ndarjen në toskë e gegë sipas rrjedhës së lumit Shkumbin, Dora D'Istria ndalet veçanërisht në shpjegimin e sistemit të klanit si formë e organizimit sipas një hierarkie patriarkale dhe i cili praktikohet pa pasur ndonjë institucion pushteti i cili do të siguronte funksionimin e tij.

Ajo vlerëson që ky sistem klanor (të cilin i referohet me fjalët *far-farë* dhe *fis-fisi*) është ruajtur dhe funksionon tek shqiptarët e Veriut-Gegët dhe ky funksionim është i një rëndësie të veçantë për mbrojtjen e identitetit dhe organizimin e një rezistence anti-osmane në të ardhmen, veçanërisht pas rënies së republikës sulioje e rezistencës Çame si dhe pas masakrës së Manastirit (Historia e Popullit Shqiptar) e cila kishte për rezultat eliminimin fizik të një klase të tërë të feudalëve shqiptarë, shpirti i pavarësisë shqiptare do të strehohej në Veri tek mirditorët dhe Dukagjinët(D'Istria, 1866/2015). Ajo përshkruan sistemin e funksionimit në zonën e Mirditës të ndarë në pesë bajraqe duke veçuar Oroshin si bajrakun më me ndikim dhe selinë e një teokracie specifike. Si figurë të veçantë të kësaj zone veçon princin Bib Doda, kurse për siç shprehet D'Istria, *La race de Gion Marcu – dera e Gion Marcu (raca e Gjonmarkut apo dera e Gjonmarkut)*, është një dinasti popullore, pra një familje e cila për disa breza është pranuar si një dinasti përfaqësuese për zonën e shqiptarëve të Veriut.

Ajo vlerëson se një organizim i tillë funksional mbase do të reflektonte që dhe shqiptarët muslimanë e orthodoxë të bashkoheshin në një kauzë të përbashkët kombëtare. Popullatës arbëreshe, D'Istria i referohet si *Les albanis en exil/ Les albanais d'Italie Meridionale (Shqiptarët në ekzil/Shqiptarët e Italisë Jugore)*, duke apostrofuat këtë komunitet shqiptarofon si pjesë të pandarë e thelbësore të kombësisë shqiptare. Duke u mbështetur në këngët popullore të mbledhura dhe publikuara nga M.Dorsa, Dora D'Istria vlerëson se figura e Skënderbeut është epiqendra shpirtërore dhe kulturore e kësaj pjese të kombësisë shqiptare e cila duke mbajtur memorjen për figurën e Skënderbeut njëkohësisht mban mend edhe ekzistencën e vet kolektive.

Këtë lidhje të jashtëzakonshme të realitetit objektiv të shekullit 19të me memorjen mbi Skënderbeut, Dora D'Istria e ilustron me një këngë popullore botuar nga Dorsa mbi takimin e Skënderbeut me vdekjen, një dialog simbolik i cili parathotë fatin e kësaj pjese të kombit shqiptar i cili vendosi që jetën e vet të vazhdonte në ekzil dhe atje të ruante dhe kultivonte kulturën dhe vlerat e veta kombëtare. Këto vlera të transmetuara me anë të poezisë dhe kulturës popullore dëshmojnë për trashëgiminë pellazgjike shqiptare dhe për një traditë në të cilën fjala e dhënë peshon më shumë se vdekja, duke e ilustruar këtë konstatim me këngën e vëllait të ngritur nga varri për të sjellur motrën e martuar larg. Në këtë rast Dora D'Istria i referohet variantit të këngës së emërtuar si kënga e Konstantinit dhe Grentinës mbledhur e botuar nga Dorsa, pra një version i arbëresh të kësaj kënge të vjetër shqiptare.

Megjithatë, Dora D'Istria formimin dhe ndërgjegjësimin e kombësisë shqiptare të pjesës italiane të Adriatikut nuk e ndërlidh vetëm me kulturën popullore dhe letërsinë popullore, por e dimensionon edhe në rolin e rëndësishëm që ka kjo pjesë e popullit shqiptar në zhvillimet politike të formimit të Italisë së pavarur dhe punën e bërë për të institucionalizuar gjuhën shqipe dhe arsimimin në këtë gjuhë. Ajo vlerëson faktin që popullata shqiptare e shkuar në Itali i takonte ritit orthodox dhe pjesa më e madhe e kësaj popullate i mbeti besnike këtij riti ndërkohë që institucionet e krijuara arbëreshe si kolegji i San-Benedetto-Ullano dhe kolegji i Shën Adrianit kontribuan fuqishëm në ndërtimin e klasës intelektuale italo-shqiptare (D'Istria. 1866/2015).

Në mënyrë të veçantë Dora D'Istria numëron intelektualët e Rilindjes të cilët kanë një kontribut me vlerë në ndërtimin e kombësisë shqiptare që nga Variboba e deri tek Santori e Jeronim de Rada dhe veprimtaria e tyre artistike, letrare e politike. Në këtë drejtim ajo veçon veprimtarinë e At Bellushit, i cili në një periudhë rreth njëzetvjeçare në krye të kolegjit të Shën Adrianit (1801-1823) kontribuoi shumë në ndriçimin e kulturës dhe traditave kombëtare. Letërsia e shqiptarëve të Italisë duhet studiuar paralelisht me aktivizmin politik të kësaj bashkësie konsideron Dora D'Istria, duke dhënë një pasqyrë të transformimit të shoqërive latine pas Revolucionit Demokratik Borgjez Francez (1789), revolucion ky i cili ndryshoi konceptet shoqërore dhe orientimet politike në truallin europian.

Shekulli i 19të është vendimtar edhe për Italinë dhe shtetësinë e saj duke qenë se është kjo periudha e lindjes së lëvizjes Italiane për çlirim nga autoritetet Burbone në Jug dhe ato Austriake në Veri. Në këtë periudhë të turbullirave të mëdha politike të përcjelluara me vështirësi ekonomike veçanërisht në Jug, shqiptarët përkrahën me angazhimin e tyre si politik ashtu edhe të armatosur pavarësinë e shtetit italian dhe kryengritjen garibaldine. Ky angazhim konkret në ushtrinë e udhëhequr nga Garibaldi, u siguroi shqiptarëve një vend të respektuar brenda shtetit të pavarur italian, respektimin e plotë të gjuhës dhe traditave arbërore dhe poashtu respektimin e të drejtës për të funksionuar si kishë e ritit Lindor, një traditë që arbëreshët e sollën me vete shekuj më parë kur edhe emigruan në Itali.

Shënime përmbyllëse: Nacionalizmi kozmopolit dhe kombësia shqiptare

Vepra e Dora D'Istrias, *La nationalite Albanaise d'apres les chants populaires – Les Albanais de deux cote d'Adriatique (Kombësia shqiptare sipas këngëve popullore – Shqiptarët nga dy anët e Adriatikut)*, përfaqëson një ndër veprat kyçe të studimit, prezentimit dhe promovimit të kulturës dhe kombësisë shqiptare në shekullin e 19të, në një periudhë kur formimi i kombeve në Ballkan përveç që ishte rezultat i lëvizjeve çlirimtare po përballej dhe me fenomenin e ri të lëvizjeve hegjemoniste të cilat duke dashur të zgjeronin territoret e tyre do të luftonin dhe mohonin të drejtat e të tjerëve për të qenë kombe dhe shtete më vete. Në përfundim të kësaj vepre Dora D'Istria përshkruan realitetin objektiv që Shqipëria nuk ia doli dot siç ia dualën Rumania dhe Serbia të krijonte shtetin dhe qeverinë e saj dhe si pasojë ka një tendencë në opinionin ndërkombëtar për të treguar Shqipërinë vetëm si një *term gjeografik* dhe shqiptarët si komb ekzistenca e të cilëve ka përfunduar me Skënderbeun (D'Istria, 1866/2015).

Vlerësimin për kushtet tejet të pafavorshme për Shqipërinë dhe shqiptarët për të bërë shtetin e tyre Dora D'Istria e bazon në situatën e krijuar pas Krizës Lindore e cila prodhoi situata gjeopolitike akoma më të vështira për shqiptarët. Megjithatë, ndërgjegjësimi kombëtar ka vazhduar me një rritje progresive, diferencat reale religjioze duken sikur nuk pengojnë ndërtimin e një ideali kombëtar dhe mbi të gjitha, vlerëson ajo, shqiptarët janë një komb oksidental i cili nuk do të durojë robërinë dhe do të gjejë rrugën e vet drejt çlirimit e mëvetësisht kombëtar. Është ky nacionalizmi i Dora D'Istrias, një koncept i cili ndjek idetë filosofike të Herderit për një nacionalizëm kulturor dhe natyralist i cili bazohet në gjuhën kombëtare dhe traditën epiko-historike. Megjithatë, nacionalizmi i Dora D'Istrias ashtu si edhe kuptimet e vetë Herderit nuk janë përjashtuese ndaj kulturave të tjera duke na sjellur një koncept të ri – atë të nacionalizmit kosmopolit.

A mund të jetë nacionalizmi kosmopolit apo kosmopolitizmi nationalist? A është e mundur që këto dy kundërshti të bashkëjetojnë? Sado që duket e pamundur, megjithatë është një e vërtetë reale që këto dy koncepte teorikisht të kundërta, bashkëjetojnë në kuadër të mendimit intelektual të Dora D'Istrias. Nëse ndjekim teoritë mbi nacionalizmin nga Anderson, Smith, Gellner dhe Balibar, atëherë e kemi më se të qartë procesin e ndërtimit të kombeve në shekullin e 19të si rezultat i një dinamike të re të zhvillimit industrial dhe riorganizimit politik në dritën e rrënimit gradual të perandorive në truallin europian, asaj Otomane, Austro-Hungareze dhe së fundmi asaj Ruse.

Këto turbulenca politike do të ristrukturojnë hartën europiane me shtetet-kombe të cilat duke dalur nga bashkësitë imperiale do të kalojnë këtë proces kompleks të ndërtimit të identiteteve kombëtare. Shekulli 19të dhe romantizmi si një lëvizje artistike dhe letrare e këtij shekulli përkon plotësisht me konceptin teorik të cilin zhvillon Benedikt Anderson dhe që e quan *komunitetet imagjinare*. Sipas këtij koncepti, kombi është një komunitet imagjinar, sepse pavarësisht pabarazisë apo eksploatimit që mund të ketë ne secilin nga këto komunitete, megjithatë, kombi konsiderohet si një vëllazëri e thellë horizontale (Anderson. 1983). Dhe ky koncept i imagjinares përshkruan në mënyrën më të saktë këtë proces të zgjimit të kombeve në Ballkan të cilët duhet që pas një periudhe të hibernacionit shekullor të ndërtojnë idetë për bashkim kombëtar, unifikim gjuhësor, identitet kulturor, të kaluar historike dhe përfundimisht koncept shtetëror.

Në mungesë të institucioneve shtetërore e kulturore për të ndërtuar këtë identitet, imagjinaria e cila natyrshëm lidhet me romantizmin krijon hapësirën për këtë proces të ndërtimit kombëtar. Megjithatë, Dora D'Istria po aqë sa përfaqëson idetë e nacionalizmit të shekullit 19të, njëkohësisht është dhe përfaqësuese e denjë e ideve kosmopolite dhe gjerësisë mendore. Çështja është se si këto dy koncepte të kundërta bashkëjetojnë në veprën dhe personazhin e saj. Konsideroj që nacionalizmi dhe kosmopolitanizmi nuk konfrontohen në veprën e saj, por bashkëjetojnë në mënyrë komplementare. Janë idetë e iluminizmit francez-kontinental europian ato të cilat krijojnë bazën e këtij komplementariteti, që bashkon dëshirat kolektive kombëtare për liri dhe të drejtat individuale njerëzore. Prandaj Dora D'Istria mbeti personalitet i dashur i Rilindjes shqiptare, por edhe i lëvizjeve kombëtare të popujve tjerë për të cilët shkroi e veproi, por edhe një autoritet i padiskutueshëm i mendimit liberal europian.

Referencat

- [1]. Anderson, B. (1983), *Imagined Communities*, Verso;
- [2]. Arifi, T. (2025), Interculturalism and Cosmopolitan Nationalism of Albanian National Upheaval, *SEEU Review*, 20(2). Pp.32-43;
- [3]. Bala, V. (1970), *Jeta e Elena Gjikës*, Prishtinë, Rilindja;
- [4]. Beiser, F. C. (1992), *Enlightenment, Revolution, and Romanticism*, Harvard University Press;
- [5]. Berlin, I. (1980), *Vico and Herder: Two Studies in the History of Ideas*; Chatto and Windus;
- [6]. Brubaker, R. (1996), *Nationalism Reframed*, Cambridge University Press.
- [7]. D'Istria, D. (1873), *Gli Albanesi in Rumania, Storia dei principi Ghica nei secoli XVII, XVIII e XIX*, Firenze, Tipografia Editrice Dell'Associazione;
- [8]. D'Istria, D. (1866/2015), *La Nationalite albanaise d'apres les chants populaire*, published by CreateSpace Independent Publishing Platform, FB Editions;
- [9]. Gellner, E. (1983), *Nations and Nationalism*, Cornell University Press;
- [10]. Herder, J. G. (1772/1986), *Treatise on the Origin of Language*, University of Chicago Press;
- [11]. Herder, J. G. (1774/2004), *Another Philosophy of History and Selected Political Writings*, Hackett;
- [12]. Herder, J. G. (1784–91/1968), *Reflections on the Philosophy of the History of Mankind*, University of Chicago Press;
- [13]. Historia e Shqipërisë, (1967), Universiteti Shtetëror i Tiranës, Instituti i Historisë dhe i Gjuhësisë;
- [14]. Hoti, A. (2019), *Nationalism, Cosmopolitanism and Female Intellectuality: The Paradoxes of Dora D'Istria and Gendering Risorgimento in Italy*, Dissertation, Repository, The University of Texas at Austin;
- [15]. Kissinger, H. (2019), *Diplomacia*, Tiranë, Sh.B. Fan Noli;
- [16]. Kohan, P.S. (1967), *Istorijska Zapadno Evropske Knjizevnosti*, Sarajevo, Veselin Maslesa;
- [17]. Maksuti, K. (2001), *Elena Gjika dhe Shqiptarët e Rumanisë*, Çabej, Tetovë;
- [18]. Smith, A. D. (1986) *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell;